

Київський університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

Коцюбинська Ірина Вікторівна

**ХАРАКТЕРОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА
ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ
ТА ЇЇ СЕМАНТИЧНИЙ РОЗВИТОК
У ФРАНЦУЗЬКОМУ РОМАНІ ХІХ СТОРІЧЧЯ**

Спеціальність 10.02.05 — романські мови.

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Київ — 1993

ДВ 28890

Робота виконана на кафедрі романської філології Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Науковий керівник — кандидат філологічних наук, доцент МАГУШИНЕЦЬ І. І.

Офіційні опоненти:
доктор філологічних наук, професор БОБИРЄВА М. М.,
кандидат філологічних наук, доцент ЖАЛАЙ В. Я.

Провідна установа — Донецький державний університет.

Захист відбудеться 17 грудня 1993 року о 10.00 на засіданні спеціалізованої ради Д 01.01.09 при Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252601, Київ, бульвар Шевченка, 14.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Київського університету.

Автореферат розісланий «17» листопада 1993 року.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат філологічних наук,
доцент

ГЕТЬМАН З. О.

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00814076 (Q)

В-28.800

Робота присвячена дослідженню одного з найскладніших за семантичною структурою прошарків літературного словника французької мови — характерологічної лексики та проблемам її лексико-семантичного розвитку у французькому романі XIX сторіччя.

Необхідність дослідження зумовлюється підвищенням у сучасній лінгвістиці інтересу до людського фактору в мові, до проблем структурно-семантичної організації художнього тексту, лінгвостилістичного вираження найважливіших текстових категорій "автора" і "персонажа", до авторського стилю письменника.

А к т у а л ь н і с т ь дослідження визначається тим, що воно проводиться на межі лінгвістики та літературознавства з використанням матеріалів суміжних наук /естетики, етики, психології/, що зумовило спробу дослідження лексичних засобів вираження характеру персонажа в художньому тексті на основі системного, комплексного підходу, який передбачає вивчення тексту в сукупності його внутрішніх і зовнішніх властивостей, у безпосередньому зв'язку з рівнем ідейного змісту художнього твору, бо саме такі змістовні категорії як "антропоцентричність", "персонаж", "художній характер" визначають мовне оформлення художнього тексту та його естетичну цінність. В роботі "характер" розглядається як важливий засіб розкриття внутрішнього світу людини, тісно пов'язаний з розумінням всього художнього твору в цілому. Традиції такого аналізу були започатковані В.В.Виноградовим, М.М.Бахтіним, Г.О.Винокуром, Р.А.Будаговим та іншими. Актуальність визначається також недостатнім вивченням характерологічного прошарку французької мови, його структурної організації та функціонування у складі цілого.

М е т о д о л о г і ч н о ю о с н о в о ю аналізу є положення про єдність форми і змісту як двох нерозривно пов'язаних сторін художнього твору, що перебувають у діалектичному взаємозв'язку та взаємообумовленості. В роботі категорією змісту виступає концепція "літературного характеру" художнього твору, а формою її виразу — шар характерологічної лексики мови.

Г о л о в н а м е т а дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні основних особливостей характерологічної лексики художнього твору та у визначенні семантичного розвитку характерологічних лексичних одиниць у французькому романі XIX сторіччя.

Мета роботи зумовила необхідність вирішення наступних **з а в д а н ь**:

— визначити роль характерологічної лексики в системі засобів моделювання людини в художньому творі;

- визначити склад лексики, що відноситься до парадигми характеру, дати її класифікацію, виявити найбільш вживані одиниці;
- з'ясувати основні синтагматичні зв'язки характерологічних одиниць і виділити основні "характерологічні комплекси";
- з'ясувати механізм кореляції характерологічної лексики з іншими лексичними шарами /як антропометричними, так і неантропометричними/ та способи переходу лексичних одиниць в розряд характерологічних;
- визначити закономірності безпосередньо естетичного функціонування лексики в контексті цілого твору;
- визначити склад динамічних характерологічних авторських словників французьких письменників ХІХ сторіччя, провести їх статистичний аналіз, виділивши найбільш частотні, ключові характерологічні одиниці;
- з'ясувати дивергентні та конвергентні процеси семантичного розвитку характерологічної лексики як в індивідуально-стилістичному авторському плані, так і на рівні загального розвитку літературного процесу в цей період.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше комплексному аналізу була піддана характерологічна лексика французької мови безпосередньо в художньому тексті; досліджено її функціонування та семантичний розвиток у французькому романі ХІХ сторіччя. Дослідження передбачає також поглиблене вивчення понятійної екстралінгвістичної галузі "характер людини", яка формує лексичні значення характерологічних слів, і змістовної категорії "характер художній, літературний", що тісно пов'язана з ідейним змістом твору. В роботі здійснюється тематична класифікація лексики, яка розглядається як польова структура, з'ясовується склад опорних і ключових слів та словосполучень, які виступили найбільш значними елементами у розкритті образів персонажів; формуються авторські динамічні характерологічні словники.

Дослідження обмежено хронологічними рамками ХІХ сторіччя, що увійшло в історію французької літератури як період розквіту багатьох літературних жанрів і напрямків, які відображають багатоскладність соціального та духовного життя епохи. Це зумовило і вибір авторів: Гюго, Бальзак, Стендаль, Флобер, Мопассан, Золя. Їх творчість відкриває можливості дослідження не тільки індивідуального внеску в розвиток літературної мови, але й визначення естетичних закономірностей і типологічних узагальнень. Увага автора акцентувалась на вивченні романного жанру, оскільки в романі всебічно представлений

опис характерів, йому особливо властива антропоцентрична спрямованість, що також має для дослідника значний інтерес.

М а т е р і а л о м для дослідження стали 20 тисяч прикладів характерологічного плану, відібраних методом суцільної вибірки з 17 романів, загальний обсяг яких становить понад 10 тисяч сторінок.

Т е о р е т и ч н о ю б а з о ю роботи вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі лексикології, стилістики, семасиології, лінгвістики тексту, теорії поля, а також роботи з психології, естетики, літературознавства, теорії стилів, теорії роману, що в тій чи іншій мірі розробляли концепцію характеру людини.

Т е о р е т и ч н е з н а ч е н н я роботи полягає в тому, що аналіз характерологічної лексики художнього твору поглиблює уявлення як про структуру лексичної системи французької мови, так і про антропоцентричні макро- і мікроструктури художнього тексту, намічає деякі напрямки лінгвостилістичного аналізу літературно-художніх образів персонажів.

П р а к т и ч н е з н а ч е н н я дисертації полягає в тому, що матеріали та результати дослідження можуть використовуватись в лекційних курсах з лексикології та стилістики французької мови, на спецкурсах з інтерпретації тексту, при складанні авторських словників письменників. Виділення найбільш частотної лексики допоможе вивчаючим французьку мову зорієнтуватися у відборі лексичних одиниць, які підлягають першочерговому вивченню під час роботи з художніми текстами.

О б ' є к т о м дослідження є більше 800 лексичних одиниць, що несуть характерологічне навантаження в тексті художнього твору і позначають певні особливості характеру людини.

Вибір саме цієї ділянки лексики французької мови зумовлений наступними причинами:

- дані лексичні одиниці відносяться до тієї частини лексики художнього твору, яка відіграє найважливішу роль в його змістовній структурі;

- дані лексичні одиниці входять у склад лексичного мінімуму, необхідного як при читанні художньої літератури на французькій мові, так і в процесі мовної комунікації.

П р е д м е т о м дослідження є особливості характерологічних лексичних одиниць в художньому тексті та закономірності їх семантичного розвитку у французькому романі XIX сторіччя.

В роботі використана комплексна методика, що ґрунтується на описовому методі з елементами лінгвостилістично-

го, дистрибутивного, контекстологічного, порівняльного аналізу, а також з використанням методів словникових дефініцій та деяких статистичних засобів /статистичного підрахунку, порівняння частотних списків тощо/.

На захист виносяться наступні положення :

1/. Характерологічна лексика - важлива складова частина мовної структури французького роману XIX сторіччя, яка є безпосереднім виразником ознаки антропоцентричності та основою для побудови літературно-художнього образу персонажа; вона включає лексичні одиниці, що експліцитно або імпліцитно вказують на властивості характеру людини.

2/. Характерологічний шар лексики - мовна модель змістовної категорії "художнього характеру", який є головним об'єктом моделювання людини в романі і який має в якості свого композиційного рівня мовну форму "характеристики"; позамовною сферою, що формує значення характерологічних лексичних одиниць є категорія "психологічного характеру".

3/. Характерологічна лексика становить собою структуру польового типу, якій властиві основні ознаки поля і організація елементів за ознакою ієрархічності; архілексею є ЛО " caractère ", що відповідає всьому змісту даного структурного утворення. Класами слів, що складають основу характерологічної лексики, є іменники, прикметники, дієслова та прислівники. Принципова структура характерологічної лексики : ядро і центр /включають лексичні одиниці, що прямо вказують на характер людини/, зона семантичного переходу, периферія /включає лексичні одиниці інших антропометричних та неантропометричних шарів, що здатні непрямим чином відображати характер людини, набуваючи сему "характеру" в процесі функціонування в контексті художнього твору/.

4/. Особливість характерологічної лексики є наявність яскраво стилістичного забарвлення, поєднання в значенні лексичних одиниць номінативного та оцінного компонентів, що лежить в основі виділення в системі лексики трьох оцінювальних підсистем : позитивної, негативної та амбівалентної.

5/. Характерологічні одиниці в тексті художнього твору вживаються у складі особливих "характерологічних комплексів", які передають інформацію про характер персонажа і можуть бути переданими різноманітними структурними моделями в залежності від їх семантичної орієнтовності.

6/. Характерологічна одиниця в художньому тексті здатна актуалізуватися і набувати додаткове змістове, емоційне, естетичне навантаження, яке залежить від естетичних орієнтацій автора :романтично-гіперболізоване, психологічне, соціальне, натуралістично-фізіологічне.

7/. Лексико-семантичний розвиток характерологічної лексики відзначається наявністю дивергентних та конвергентних процесів як на рівні індивідуальних стилів письменників, так і загального літературного мовного розвитку. Для функціонування та розвитку характерологічної лексики в романі XIX сторіччя важливими виявились можливості як індивідуального парадигматичного відбору лексичних одиниць, створення нових характерологічних слів, так і можливості синтагматичного розвернення, оформлення і збагачення характерологічного матеріалу як на експліцитному, так і імпліцитному рівнях, у складі словосполучення, речення, висловлювання.

8/. Естетичні модифікації характерологічних одиниць в художньому творі, приріст нових сенсів і значень в контексті зумовили розвиток дихотомії "мова - мовлення" в розрізі характерологічного шару лексики і можливість створення опозиції : лексико-семантичної парадигми характеру в мовній структурі та динамічних характерологічних авторських словників письменників в художніх творах.

А п р о б а ц і я роботи. Основні положення і результати дослідження доповідались і обговорювались на науково-практичній конференції "Нові тенденції в лінгвістиці та методиці викладання іноземних мов" у Пермському державному педагогічному інституті /1992 р./, на засіданнях кафедри романської філології та семінарах аспірантів Київського університету, а також відображені в чотирьох публікаціях.

Головна мета дослідження і завдання визначають обсяг і структуру роботи : підхід до характерологічної лексики як до ієрархічної структури польового типу і далі розглядання аспекту її функціонування і розвитку в художньому творі зумовили той факт, що перша частина роботи виконана в руслі класичного структурного підходу до мовних явищ, який висвітлює питання внутрішньої організації мовних структур, а друга - на принципах функціонального підходу, передбачаючого вивчення мовної системи в процесі комунікації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списків використаної літератури, джерел ілюстративного матеріалу, лексикографічних джерел, а також додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У ВСТУПІ обґрунтовується вибір теми, виділяються об'єкт, предмет і матеріал дослідження, визначається мета і завдання, обґрунтовується необхідність використання комплексної методики дослідження, розкривається актуальність, новизна, теоретичне та практичне значення роботи, формулюються основні положення, що виносяться на захист.

У ПЕРШОМУ РОЗДІЛІ "Характерологічна лексика в системі засобів художнього моделювання людини в літературно-художньому творі" вирішуються концептуальні проблеми дослідження, визначаються основні змістовні поняття, що використовуються в роботі /"художнє моделювання", "антропоцентричність", "естетична функція", "художній характер", "характеристика"/, моделюється лексико-семантична структура образу персонажа, розглядається екстралінгвістична область "характер психологічний", дається визначення характерологічної лексики, а також висвітлюється її роль і місце як в структурі образу персонажа художнього твору, так і в системі антропометричних лексичних засобів мови.

Дослідження базується на двох найважливіших властивостях художнього тексту : його антропоцентричності та наявності естетичної функції, яка може реалізуватись тільки в межах індивідуальної художньої структури. Аналіз ґрунтується на положенні Г.О.Винокура про "двоєність" мови в художній літературі, про перехід значення слова з рівня природної мови на поетичний рівень, де слова починають виступати як "знаки мистецтва" і мотивуватися особливими законами, що відрізняються від законів "практичної" мови.¹

Категорія антропоцентричності, яка є найважливішою змістовною особливістю художнього тексту, полягає в тому, що предметом зображення твору виступає завжди людина. Всі елементи тексту, починаючи з мовленнєвого рівня і закінчуючи глибинною змістовною структурою, служать засобом її багатобічного показу. Концепція людини в творі - не є сумою образотворчих засобів, а єдиною цілісною системою, яка знаходить своє вираження і на сенсорному і на формальному рівнях художнього тексту; зміст її розкривається в органічному єднанні та взаємодії всіх її елементів. Ланкою, що поєднує ідейно-змістовну основу твору з усією складністю художніх засобів письменника, виступає категорія "художнього характеру", який розглядається як основна одини-

¹ Винокур Г.О. О языке художественной литературы. - М.: Наука, 1990. -

ця змісту художнього твору, яка дає можливість розуміння всіх особливостей використаних мовних засобів.¹ "Характер" як "ядро" особистості стає важливим об'єктом моделювання людини і зумовлює свою власну мікроструктуру, що включає мовну оболонку, якою є характерологічна лексика, та її композиційне оформлення /композиційно-мовленнєву форму характеристики/.

На основі сукупності всіх лінгвостилістичних засобів, які стосуються персонажа, створюється його літературно-художній образ. Важливою складовою частиною лексичної системи, що формує цей образ у творі, виступає характерологічна лексика, яка включає лексичні одиниці, що експліцитно або імпліцитно вказують на властивості характеру людини і на суб'єктивне емоційне ставлення мовця до них², що зумовлює тісний взаємозв'язок денотативного та емоційно-оцінного компонентів значення даної лексики.

Як правило, перша характерологічна одиниця з'являється ще в назві твору, бо, як свідчить досліджений матеріал, для французького роману XIX сторіччя притаманий антропонімічний заголовок. З нього починає складатися і літературно-художній образ персонажу, в якому основну змістовну лінію зв'язку здійснює власне ім'я, що вирає в себе всі характерологічні кваліфікації та номінації, які здобув персонаж в процесі розповіді. Таким чином, виникає особлива характерологічна семантична структура, закріплена за цим ім'ям в контексті твору. Персонажі знаходяться в постійних взаємовідносинах один з другим, тому виникає можливість виділення лексичної характерологічної структури об'єднаного образу персонажа.

В основі характерологічної лексики є поняття "психологічного характеру", моделювання якого в романі і лягло в основу для виділення і добору з художнього твору лексичних засобів, які стосуються характеру людини. Визначення сутності характеру в співвідношенні з концепцією "динамічної функціональної психологічної структури" людини, що обумовлює підхід до характеру як до структурного феномену, дозволяє виділити і створити особливий динамічний характерологічний словник образу персонажа в романі.

У ДРУГОМУ РОЗДІЛІ роботи "склад і класифікація характерологічної лексики, її структурно-семантична характеристика" досліджується структура лексико-семантичної парадигми характеру, дається її класифікація.

¹ Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. - 5-е изд. - М.: Просвещение, 1976. - С. 144.

² Байер Л.Н. Характерологическая лексика французского языка: Дис. ... канд. филол. наук. - М., 1972. - Т. I. - С. 16.

фікація, виділяються основні характерологічні комплекси її використання в тексті.

Огляд робіт, присвячених структурованим антропонімічним галузям лексики, свідчить, що на сьогоднішній день вивченими є численні аспекти особи /фізичні властивості, портрет, терміни спорідненості, вік, професія тощо/, параметр "характер" дослідженим в лексико-семантичному плані до цього часу ще не був. Особливості характерологічної лексики зумовили доцільність її розгляду як структури польового типу, що дає можливість певної систематизації її структурних компонентів. Як свідчать результати, структура характерологічної лексики має основні ознаки поля. Її елементи організовані за ознакою ієрархічності. Архілексевою виступає ЛО "caractère". Принципову структуру характерологічної лексики ми розглядаємо таким чином: стійке ядро /включає ЛСГ іменників, які називають риси характеру/ і центр /включає ЛСГ прикметників, що характеризують людину, та ЛСГ іменників-найменувань осіб/; зона семантичного переходу /ЛСГ іменників-параметрів людської психіки, лексико-семантична сфера емоційно спрямованості особистості, яка включає ЛСГ характерологічних дієслів та ЛСГ характерологічних прислівників/; рухома периферія, яка включає нейтральні одиниці, лексику зовнішнього експресивного вигляду, лексику інших антропометричних та неантропометричних шарів, здатних набувати сему "характеру" в контексті. Ця структура відзначається нежорсткістю своїх семантичних меж і відкритістю, тому що: 1/ ця структура може поповнюватись новими елементами за рахунок вторинної номінації та різноманітних контекстуальних семантичних модифікацій лексичних одиниць; 2/ лексичні одиниці периферії за рахунок інших своїх значень входять до складу інших лексичних груп.

Основу характерологічної лексики складають іменники та прикметники; характерологічна роль дієслів та прислівників менш важлива, бо характеристика - явище більш статичне, а дієслово, як правило, виконує семантико-стилістичні завдання передачі дії. Звичайно слова різних частин мови виступають як співвідносні елементи, які утворюють мікрополя типу: courage - courageux - encourage - encouragement

Аналіз характерологічних слів дозволяє виявити в їх структурі дві оцінні семи "добре" і "погано", що дає можливість говорити про існування в системі характерологічної лексики двох емоційно-оцінних підсистем: позитивної та негативної. Але, як свідчить аналіз, матеріал протиставляється такій категоричній дихотомії, що зумовлює необхідність виділення третьої, амбівалентної підсистеми, куди відно-

сяться слова, які: а/ мають декілька словникових дефініцій з різними знаками оцінки, що потім уточнюється в контексті, і цей знак стає однонаправленим; б/ або зовсім не мають чіткої мовної оцінювальності, закріпленої в лексичному значенні, їх оцінка індивідуальна і суб'єктивна, це "потенційно оцінні" або "двополюсні" лексичні одиниці /за термінологією В.І.Шаховського/.

Бувають випадки, коли оцінні оператори слова в контексті художнього твору міняють свою аксиологічну орієнтацію і починають виражати оцінний смисл, протилежний зафіксованому в словниках. Наприклад, Бальзак характеризує почуття жалю у Гранде як "atroce pitié d'avare". Таким чином, слово в контексті художнього твору може отримати такі додаткові "обертони смислу" /термін Б.О.Ларіна/, таку додаткову оцінність, які зовсім не властиві характерологічному слову в мові.

Як зазначалось, ядро складає чисто характерологічна лексика, яка в своєму значенні поєднує семантичну ознаку, специфікатор "характер людини" з різноманітними семними конкретизаторами, це ЛСТ іменників, що називають риси характеру людини. У відповідності з трьома сферами психологічного характеру ця ЛСТ ділиться на три підгрупи: інтелектуальну:

intelligence, bêtise, sottise, stupidité, imbécillité, finesse, pénétration, perspicacité, sagacité, bon sens, sagesse;

вольову:

volonté, insistance, résolution, vaillance, courage, hardiesse, audace, activité, énergie, assurance, aplomb, fermeté, patience;

емоційно-мотиваційну:

sensibilité, sentimentalité, enthousiasme, tranquillité, ardeur, sang-froid, froideur, gaîté, tristesse, mélancolie, confiance, timidité, amour, haine, amitié, charme.

В роботі даються критерії визначення цієї групи лексики, кількісні показники її використання в художньому творі, аналізуються семантичні особливості.

Характерологічні одиниці функціонують в художньому тексті у складі особливих характерологічних комплексів, які можуть будуватися у вигляді різноманітних моделей, які, в залежності від кількості елементів, що їх складають, від їх семантичної спаяності, володіють різною ступінню стилістичної забарвленості і сповідають різну ступінь характерологічної інформації. Характерологічні комплекси представляють собою мінімальні побудови, здатні до самостійного функціонування в структурі художнього твору. Доцільно виділити ха-

ракетологічні комплекси двох типів:

однокомпонентні: /конструкція "іменник - прикметник" /"назва характеру - атрибутивна група%:/

"...avec une curiosité mondaine, insolente ou indifférente..."

/Maupassant/;

конструкція прийменникова "іменник - прийменник - іменник" /"назва риси характеру - прийменник - інші іменники"/:

"...des traits étonnants d'avarice, de cette avarice particulière aux fils d'Israël, des économies de dix centimes, des marchandages de cuisinière, des rabais honteux demandés et obtenus, toute une manière d'être d'usurier, de prêteur à gages"

/Maupassant/;

конструкція, у якій роль означення виконує стилістичний засіб:

"Julien jouait sur le caractère de Mathilde avec tout le sang-froid d'un pianiste habile qui touche un piano" /Stendhal/ та інші;

багатокомпонентні: /у цих комплексах головну роль відіграє вже не одна риса характеру, а декілька, які стоять в тексті як рівноправні члени; логічна модель таких комплексів, як правило, двокомпонентна, що зумовлюється двоچленністю самої сигніфікативної ситуації, яку відображає модель/:

дуже часто використовується модель "риса характеру - емоція як наслідок":

"Qu'était-ce que cet homme? De quelle nature était son apathie? Était-ce imbécillité ou ruse? Comprenait-il trop, ou ne comprenait-il pas du tout?" /Hugo/;

модель "риса характеру - почуття", "почуття - наслідок більш тривалого почуття", "дія - риса характеру", "риса характеру - визначення особи" та інші. Складові частини цих комплексів можуть виступити в опозиції одна до одної, дуже часто в цих випадках використовується антитеза.

Автори звертаються і до особливих структурних "математичних" моделей рис характеру героїв або цілого характеру героя:

"Une douceur angélique, une résignation d'insecte tourmenté par des enfants, une piété rare, une inaltérable égalité d'âme, un bon coeur, la faisaient universellement plaindre et respecter" /Balzac/.

Другою важливою групою ракетологічної лексики є ЛСГ прикметників, що характеризують людину. Ця ЛСГ включає як прикметники,

які безпосередньо характеризують моральні якості та характер людини
/ aimable, adroit, agile, audacieux, assidu, avare, bête,
curieux, fier, fidèle, honnête, hardi, intelligent, modeste,
так і загальнооцінні прикметники

/ bon, beau, mauvais, pauvre, terrible, agréable, formidable,
affreux, gentil, vilain, répugnant, abominable, admirable/

Як правило, в контексті твору прикметники виступають в ролі епітета, який індивідуалізує, характеризує персонаж, виділяє ознаки і властивості, що здаються письменникові найбільш важливими. Техніка вживання епітетів дуже різноманітна : це множинний епітет в атрибутивній групі, варіювання кількості та послідовності характерологічних епітетів, епітет-кліше, який повторюється із твору в твір, "несподіваний" епітет, який виникає завдяки різким зрушенням у поєднаності прикметників, що надає їм оригінальності та незвичайності в художньому творі. Ознака характерологічного епітета може бути звужена або, навпаки, посилена та гіперболізована завдяки лексичним одиницям, що стоять поруч:

"Mathilde, ce jour-là, était tendre sans affectation, comme une pauvre fille habitant un cinquième étage". /Stendhal/;

"...Parfaitement misérable". /Stendhal/.

Додатковий експресивний заряд набувають характерологічні прикметники, коли вони вживаються у складі особливих стилістичних засобів:

"- un homme considérable et considéré..." /Balzac/; "cet homme important et imposant..." /Balzac/; "Il l'avait tenue là sévèrement enfermée, cloîtrée, ignorée et ignorante des choses humaines" /Maupassant/.

В роботі розглядаються різноманітні способи збагачення семантем характерологічних прикметників в контексті художнього твору.

Ще однією групою центра характерологічної лексики виступають іменники-найменування осіб, куди відносяться лексичні одиниці типу:
crapule, hableur, malin, poltron, lâche, trembleur, sot, imbecile, gredin, misérable, ballot, ivrogne, pochard, zazou,
а також:

cochon, vache, chien, chameau, chapeau, chat, rat, ange, vampire, dragon, âne, harpie, marmot, renard, chacal, tigre.

Це афективні найменування, властиві розмовній мові, склад яких поповнюється завдяки явищу автономасії під час характеристики літературних персонажів:

- "Heureusement il apercut l'honnête M.Balland, tartufe d'honnêteté" /Stendhal/.

Таким чином, склад центральної частини характерологічної лексики визначається трьома ЛСГ. Будучи об'єднаними в одну парадигму, вони вичленюють одну ознаку різними засобами, репрезентуючи різні ступені абстракції.

Далі в роботі визначається склад зони семантичного переходу та периферії /ближньої, дальньої та крайньої/, проводиться класифікація лексики, розподіл на підгрупи, аналізуються можливості семантичних трансформацій, які зазнають ці лексичні одиниці в контексті твору, можливості збагачення та отримування додаткового характерологічного заряду, аналізуються їх дистрибутивні особливості. Як показав аналіз, найбільш живим засобом характерологічного збагачення як сомантем, кінем, психологізмів, так і одиниць предметної, пейзажної сфери, які імпліцитно розкривають характер людини, є сполучення цих одиниць з характерологічним детермінантом:

"regard de tristesse mêlée d'admiration",

"véritable oeillade de province" /Balzac/.

"ses gros souliers de provincial" /Zola/.

- "il se boutonnait dans sa redingote râpée comme dans un asile de haine" /Zola/.

Як свідчить дослідження, всі складові частини характерологічного шару лексики, використані письменником в художньому творі, служать одній меті - створенню цілісного образу людини, всебічному розкритті її характеру і стосунків з давколишнім світом. Виступаючи у складі певної форми характеристики, всі підвиди характерологічної лексики контамінують між собою, вступаючи в різноманітні семантичні зв'язки, і служать дієвим засобом вираження ознаки антропоцентричності як у мові, так і в мовленні.

ТРЕТІЙ РОЗДІЛ "Еволюційні зміни в системі лексичних засобів репрезентації характеру персонажа у французькому романі XIX сторіччя" присвячений безпосередньо функціонуванню характерологічної лексики в контекстах творів французьких письменників XIX сторіччя, дослідженню лексико-семантичного розвитку, еволюційних змін в її структурі, виведенню загальних лексико-семантичних закономірностей використання та розвитку характерологічних одиниць в романі XIX сто-

річчя.

На основі аналізу емпіричного матеріалу з'ясовано, що характерологічний словник французького роману XIX сторіччя широко розвинений. В ньому знайшли своє відображення всі лексико-семантичні групи характерологічної лексики. Більшість характерологічних одиниць вживано в контексті твору 1-2 рази /за винятком лейтмотивних та тематичних слів/, що говорить про різноманітність лексичних засобів, які застосовувались французькими письменниками для зображення людини: із 159 ЛО, що називають риси характеру, використаних Бальзаком у "Євгенії Гранде", 66 зустрілись по 1 разу, 35 - по 2 рази. Однак кількісні параметри не є показовими при створенні художніх образів. Для функціонування характерологічної лексики в контексті роману XIX сторіччя важливими виявились як можливості парадигматичного вибору із всього набору існуючих характерологічних засобів, так і можливості синтагматичного розгортання та оформлення характерологічного матеріалу як на експліцитному, так і імпліцитному рівнях. Як зазначають дослідники /С.Ульман, Г.О.Бухмастова/, характеристики деяких параметрів людини /вік, зовнішність, моральні якості/ не в галузю парадигматичних протиставлень семантичних груп особи за окремими семантичними ознаками, а область семантичної синтагматики і актуалізації семантичних властивостей у висловлюванні. Характерологічні одиниці виявились здатними виявляти свої властивості в різноманітних стосунках з іншими лексичними одиницями в словосполученні, реченні, висловлюванні. Універсальний закон мистецтва полягає в прирості сенсу, у створенні принципово нової естетичної значимості, яка відсутня в самому слові. Загальний смисл сукупності знаків, який виникає при їх об'єднанні, більше, ніж проста сума смислів, що входять в цю сукупність /Ю.М.Караулов/, тобто на рівні цілого формується особливе поетичне значення - "комбінаторні прирости смислу"/за термінологією В.В.Виноградова/. Індивідуальний стиль створюється не стільки введенням абсолютно нових елементів /напр., - "...il hippocratisait et il pindarisait" у Гюго/, скільки оригінальністю комбінаторики та варіювання вже відомих /напр., "franc-maçonnerie des passions" у Бальзака/. Таким чином, одним із шляхів збагачення і лексико-семантичного розвитку характерологічних одиниць є контекстуальна ірадіація значень лексичних одиниць, яка відбувається :

I/ між лексичними одиницями -однорідними членами речення, які становлять одну лексичну парадигму. Особливо цей засіб розвинений у романтиків та Гюго, бо саме бажання емоційно вплинути на читача приводить до нагнітання характерологічних синонімів і використання

градациї при цьому:

- "Patience, tempérance, continence, reserve, retenue, aménité, déférence, douceur, politesse, sobriété, chasteté, complétaient et achevaient Barkilphedro. Il calomniait ces vertus en les ayant" /Hugo/.

Сюди ж відноситься і засіб занизування епітетів, у великій мірі властивий стилям Гюго, Бальзака, Мопассана:

"Il était obligeant, empressé, facile, aimable, complaisant" /Hugo/.

2/ між ЛО, що визначає, та ЛО, яка визначається, коли ЛО-назва риси характеру або психічного параметру збагачується за рахунок означення:

- "orgueil ignorant, fait du mépris de tout";
- "âme de haine et de rage";
- "avoir une volonté de démon" /Hugo/;
- "Cimourdain était une conscience pure, mais sombre" /Hugo/.

Це приводить до створення різноманітних стилістичних засобів /порівняння, антитези, градациї, оксюмору/, що, в особливій мірі, властиве стилю Гюго:

- "La cécité voyante et la difformité aimée s'asseyaient côte à côte" /Hugo/.

3/ за допомогою тлумачення контекстуального значення /методу "тлумачного словника"/, коли письменник дає своє індивідуальне, розширене визначення якого-небудь характерологічного поняття, яке виступає як "стан-абстракція"/за класифікацією І.Я.Чернухіної/; в цьому випадку збагачення здійснюється завдяки всьому висловлюванню:

- "Etre fidèle aux fonctions publiques est une fidélité" /Hugo/.

Широко розвинений метод метафоризації, особливо це стосується зоонімів та пейзажних лексичних одиниць. Однак в контексті відбуваються не тільки процеси розширення характерологічного значення лексичних одиниць, що більш властиве французькому роману XIX сторіччя, але й процеси звуження значення. Зафіксовані такі шляхи:

1/ завдяки приєднанню до слова "demi" /цей засіб зустрічається у Стендаля і Гюго /напр., нова риса характеру Гюго "demi-prudence"/;

2/ завдяки уточненню конкретного індивідуального значення ЛО в контексті твору:

- "Il avait une pitié à part, réservée seulement aux misérables. Devant l'espèce de souffrance qui fait horreur, il se dévouait" /Hugo/.

3/ завдяки розщепленню, роздвоюванню поняття, що має рису характе-

ру:

- "...Il l'aimait de toutes les tendresses à la fois, comme père, comme frère, comme ami, comme créateur" /Hugo/.

Розширення характерологічного словника йде завдяки використанню переносних значень слів /так, у склад характерологічних увійшли *muopie, fixité, diplomatie, rigidité, âcreté, pétrification* и др; лексичних одиниць інших сфер, наприклад, політичної /*dictature, équité, iniquité*/;

термінів /*adhérence /de l'esprit/, escarpement /interieur//*;
архаїзмів, запозичень /приклади англїцизмів у Гюго, італїанїзмів у Стендаля /ЛО " *caltorto* ", яка замінїла " *hypocrite* ", " *puntiglio* " та інші/.

Деякі закономірності виникають з аналіз; списків найбільш частотних одиниць. Так, порівнявши частотні одиниці романів Гюго, виявилось, що на першому місці стоїть одна ЛО " *conscience* ". Як показав аналіз, виділений базовий блок характерологічної лексики Гюго, загальний для всіх його чотирьох романів, становить 75 лексичних одиниць-рис характеру. Він виявився еквівалентним базовим характерологічним словникам інших французьких письменників і, таким чином, його можна розглядати як базовий характерологічний блок всього французького роману ХІХ сторіччя. Дослідження показало, що синхронний зріз ХІХ сторіччя в діахронічному розвитку характерологічного словника має певний набір ознак і особливостей, що зумовлюється концепцією характеру, яка склалась у французькому романі ХІХ сторіччя. Розгляд складу характерологічної лексики показав, що характерологічна ЛО здатна в художній мові актуалізуватися і отримувати додаткове змістове, емоційне, естетичне навантаження, яке залежить від естетичних орієнтацій автора : романтично-піднесене і гіперболізоване, психологічне, соціальне, натуралістично-фізіологічне. Саме літературний напрямок зумовлює не тільки сенсову сутність характерів, але й веде до функціонального розшарування поетичної мови: реалісти І половини ХІХ сторіччя використовували метод класичної розповіді з її економним використанням зображальних мовних засобів; у натуралістів - ці способи служать меті створити більш детальну, натуралістичну копію природи тощо. Все це приводить до створення особливих форм персонажотворення /термін Л.Я. Гінзбург/ або характеротворення /термін Н.М.Шляхової/. Після того, як були з'ясовані конвергентні процеси лексико-семантичного розвитку характерологічного словника, автор широко аналізує дивергентні процеси, зупиняючись на особливостях характерологічних одиниць,

які обумовлюються естетичними принципами літературних напрямків, таких як романтизм, реалізм та натуралізм, а також особливостями індивідуально-авторських стилів письменників.

Таким чином, характерологічна лексика постає як явище культу-рологічне, динамічне, яке має широкий функціональний спектр вжитку. Дослідження підтверджує актуальність вивчення як лексичної системи мови, так і лексичних шарів художнього твору, що мають широкий антропоцентричний зміст. Воно відкриває перспективи аналізу розвитку засобів вираження характеру людини у художніх текстах ХХ сторіччя, а також намічає певні орієнтири вивчення в лексико-семантичному плані інших шарів антропометричної лексики /психологічної, поведінкової тощо/.

Основні положення дисертації відображено в наступних публікаціях:

1. Характерологічна лексика в романі Г. де Мопассана "Любий друг" // Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства: Зб. наук. праць. - Київ: НК ВО, 1991. - С. 259-263.
2. К проблеме лингвостилистических средств изображения характера в художественном произведении // Новые тенденции в лингвистике и методике преподавания иностранных языков: Тезисы докладов. - Пермь: ПГПИ, 1992. - С. 175-176.
3. Лексические сравнения характерологического плана в романе Г. Флобера "Мадам Бовари" // Теория и практика терминологической лексикографии. - Киев: КГУ, 1992. - Деп. в УкрИНТЭИ 24.06.92, № 924-Укр92. - С. 66-73.
4. К вопросу о понятии лексико-семантической структуры литературно-художественного образа персонажа. - К.: КГУ, 1993. - Деп. в ІНТЕ України 25.06.93, № 1211-Укр93. - 17 с.

Коч

Зак. № 589. тир. 100. ВПЦ* Київський університет*
Київ. Е. Шевченка, 14.

404409

AB 28890

AB 28.890